

Vida Deželak Barič

***Ban Natlačen in komunisti
pred drugo svetovno vojno***

Banski svet Slovenije zboruje

XI. redno zasedanje bankega sveta naše banovine

Prosveta

Ljubljana, 12. februarja. — Danes druzina se je v 14.00 urah zbrala v Banjski sali naše banovine, pod vodstvom dr. g. dr. Marka Natlačenca, člana bankega sveta, nato pa je bil ob 14.30 urah odprta 5. sejo. Na prvem predloženem dnevnem redu je bil, kot je bilo že omenjeno, vprašanje o delu Banke Slovenije v letu 1939. O tem je bil poročal dr. g. dr. Marko Natlačenec, predsednik bankega sveta, nato pa je bil odprto razprava o delu Banke Slovenije v letu 1939. O tem je bil poročal dr. g. dr. Marko Natlačenec, predsednik bankega sveta, nato pa je bil odprto razprava o delu Banke Slovenije v letu 1939.

Ekspozice bana g. dr. Marka Natlačenca

Prvič bankega svet je bil odprto razprava o delu Banke Slovenije v letu 1939. O tem je bil poročal dr. g. dr. Marko Natlačenec, predsednik bankega sveta, nato pa je bil odprto razprava o delu Banke Slovenije v letu 1939.

Prejemki banknih ušibencov

Narodna banka je v letu 1939 prejela od bankega sveta 25 milijonov dinarjev. O tem je bil poročal dr. g. dr. Marko Natlačenec, predsednik bankega sveta, nato pa je bil odprto razprava o delu Banke Slovenije v letu 1939.

Običajni posredniki

Običajni posredniki banke so bili v letu 1939 150. O tem je bil poročal dr. g. dr. Marko Natlačenec, predsednik bankega sveta, nato pa je bil odprto razprava o delu Banke Slovenije v letu 1939.

Inozemci

Inozemci v letu 1939 so bili 150. O tem je bil poročal dr. g. dr. Marko Natlačenec, predsednik bankega sveta, nato pa je bil odprto razprava o delu Banke Slovenije v letu 1939.

Pobjanje komunizma

Pobjanje komunizma je bilo v letu 1939 150. O tem je bil poročal dr. g. dr. Marko Natlačenec, predsednik bankega sveta, nato pa je bil odprto razprava o delu Banke Slovenije v letu 1939.

Tehnična dela

Tehnična dela v letu 1939 so bila 150. O tem je bil poročal dr. g. dr. Marko Natlačenec, predsednik bankega sveta, nato pa je bil odprto razprava o delu Banke Slovenije v letu 1939.

Socialna politika in ljudsko zdravje

Socialna politika in ljudsko zdravje v letu 1939 so bila 150. O tem je bil poročal dr. g. dr. Marko Natlačenec, predsednik bankega sveta, nato pa je bil odprto razprava o delu Banke Slovenije v letu 1939.

Gospodarsko stanje

Gospodarsko stanje v letu 1939 so bila 150. O tem je bil poročal dr. g. dr. Marko Natlačenec, predsednik bankega sveta, nato pa je bil odprto razprava o delu Banke Slovenije v letu 1939.

V letu 1939 je bilo 150. O tem je bil poročal dr. g. dr. Marko Natlačenec, predsednik bankega sveta, nato pa je bil odprto razprava o delu Banke Slovenije v letu 1939.

Prispevek

Prispevek v letu 1939 je bil 150. O tem je bil poročal dr. g. dr. Marko Natlačenec, predsednik bankega sveta, nato pa je bil odprto razprava o delu Banke Slovenije v letu 1939.

Prispevek

Prispevek v letu 1939 je bil 150. O tem je bil poročal dr. g. dr. Marko Natlačenec, predsednik bankega sveta, nato pa je bil odprto razprava o delu Banke Slovenije v letu 1939.

Prispevek

Prispevek v letu 1939 je bil 150. O tem je bil poročal dr. g. dr. Marko Natlačenec, predsednik bankega sveta, nato pa je bil odprto razprava o delu Banke Slovenije v letu 1939.

Prispevek v letu 1939 je bil 150. O tem je bil poročal dr. g. dr. Marko Natlačenec, predsednik bankega sveta, nato pa je bil odprto razprava o delu Banke Slovenije v letu 1939.

Prispevek

Prispevek v letu 1939 je bil 150. O tem je bil poročal dr. g. dr. Marko Natlačenec, predsednik bankega sveta, nato pa je bil odprto razprava o delu Banke Slovenije v letu 1939.

Prispevek

Prispevek v letu 1939 je bil 150. O tem je bil poročal dr. g. dr. Marko Natlačenec, predsednik bankega sveta, nato pa je bil odprto razprava o delu Banke Slovenije v letu 1939.

Prispevek

Prispevek v letu 1939 je bil 150. O tem je bil poročal dr. g. dr. Marko Natlačenec, predsednik bankega sveta, nato pa je bil odprto razprava o delu Banke Slovenije v letu 1939.

Poročilo o zasedanju bankega sveta Dravske banovine leta 1940. Na tem zasedanju je bil poseben poudarek dan »pobjanju komunizma«, čeprav banški svet ni imel politične funkcije (Slovenec, 13. 2. 1940).

Ban Natlačen in komunisti pred drugo svetovno vojno

Razmerje med dr. Markom Natlačenom in slovenskimi komunisti v zadnjih letih pred drugo svetovno vojno opredeljuje na eni strani vladavina JRZ, v kateri je bila tudi nekdanja SLS, dr. Marko Natlačen kot eden najvidnejših njenih predstavnikov pa je bil na položaju bana Dravske banovine. Na drugi strani zaznamuje to obdobje postopna konsolidacija Komunistične partije Jugoslavije (KPJ) na Slovenskem ter posledično uveljavljanje vse bolj razvejene dejavnosti komunistov v okviru (pol)legalnih metod delovanja, kar je bila novost v primerjavi s prejšnjimi obdobji. Odnosi med obema stranema so ves čas temeljili na radikalnem medsebojnem zavračanju že zaradi dejstva, da je bila komunistična stranka zunaj zakona oziroma prepovedana in je lahko delovala le ilegalno, s čimer so se njeni člani izpostavljali nenehnemu oblastnemu preganjanju. Režim pa si je, izhajajoč iz absolutnega zavračanja komunizma kot stvarne ali potencialne grožnje obstoječi družbi, ves čas prizadeval čim bolj omejiti dejavnost komunistov, če je že ni mogel preprečiti. Načelnik SLS dr. Anton Korošec je npr. že hkrati z nastajanjem komunistične stranke na Slovenskem aprila 1920 komunizem označil za »edino resnega nasprotnika, s katerim se moramo baviti«. SLS je na takem stališču vztrajala tudi v tridesetih letih in poleti 1936 je njen politični dnevnik Slovenec zapisal znamenito napoved o tem, da bo prihodnost katoliška ali pa komunistična, gotovo pa ne liberalna, kajti le katolicizem in komunizem se bijeta za prihodnost.¹ Komunistična stranka pa je zagovarjala program radikalnih političnih in posledično družbeno-gospodarskih sprememb, ki jih v obstoječem modelu političnega sistema seveda ni bilo mogoče uresničiti, in je zato že v načelu meščanske stranke zavračala.²

Natanko leto dni prej, preden je Natlačen prevzel položaj bana Dravske banovine, so se slovenski komunisti zbrali ob navzočnosti predstavnika centralnega komiteja KPJ Josipa Broza na goričanski konferenci, imenovani po kraju sestanka v škofijskem dvorcu v Goričanah. Konferenca velja za mejnik v procesu obnove partijske organizacije, potem ko je ta bila po uvedbi diktature tako rekoč razbita. Proces obnavljanja partije se je začel sicer že leta 1931, vendar je zaradi nadaljnjih pogostih policijskih vdorov v partijsko organizacijo ter še zaradi dru-

¹ Jurij Perovšek: Idejni, socialnogospodarski in narodnopolitični nazori slovenskega meščanstva v času med svetovnima vojnama (1918–1941). V: Zgodovinski časopis, 1997, št. 4, str. 541.

² Vida Deželak Barič: Vprašanja idejnega, političnega, narodnega in kulturnega sobivanja v misli in praksi slovenskih marksistov od konca 19. stoletja do začetka druge svetovne vojne. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2011, št. 1, str. 135–148.

gih razlogov potekal s precejšnjimi težavami in je bil nekako sklenjen z omenjeno konferenco, ko so bili položeni temelji za nadaljnjo organizacijsko utrditev in postopen idejno-politični prodor v družbo predvsem na podlagi izpostavljanj socialnih in narodnopolitičnih vprašanj in problemov na Slovenskem.³

V tem času je bila tudi nekdanja SLS pod oblastnim pritiskom, ki je sledil Koroščevim Ljubljanskim punktacijam, njen položaj pa se je kmalu začel spreminjati, še zlasti po atentatu na kralja Aleksandra.⁴ To spremembo so zaznali tudi komunisti in Edvard Kardelj je ob presojanju nadaljnje politične strategije SLS v poročilu centralnemu komiteju KPJ takole označil politiko katoliškega tabora: »Oportunistična je do skrajnosti, vedno pripravljena na kompromise. Nacionalnoosvobodilni boj je bil in je samo fraza za kmečke množice, za ohranitev hegemonije v nacionalnoosvobodilnih tendencah in za demonstrativni defile s kmečkimi množicami, ko je hotela ta slovenska buržoazija izvleči iz velesrbske buržoazije kako korist.«⁵

Slovenski komunisti so takrat ocenjevali, da naraščajoča moč delavskega razreda spravlja »klerikalno buržoazijo v paničen strah«, ta strah pa jo žene v naročje velikosrbske vojaško-fašistične diktature, kakor so označevali diktaturo. Šlo naj bi za bojazen te buržoazije, da bi se delavski razred polastil hegemonije v nacionalno osvobodilnem gibanju in da bi meščansko demokratična revolucija pod vodstvom delavskega razreda oziroma komunistične partije v nadaljevanju prerasla v proletarsko revolucijo. Ocena, utemeljena na razrednih izhodiščih, jim je pritrjevala, da »čim močnejše so revolucionarne sile, tem v hitrejšem tempu gre klerikalna politika v naročje velesrbski«. Potrditev, da gre razvoj v to smer, so med drugim videli v ukinitvi konfinacije za voditelje SLS, med katerimi je bil tudi dr. Marko Natlačen.⁶

Po parlamentarnih volitvah maja 1935, na katerih SLS ni sodelovala, vendar je pozneje stopila v vlado in si s tem prislužila širše očitke o zatajitvi avtonomiističnega programa,⁷ je prišlo za komuniste do pričakovanega preobrata, ki je potrdil njihove napovedi. S tem političnim preobratom je prišlo do spremembe tudi na položaju bana Dravske banovine, na katerem je septembra 1935 Marko Natlačen nasledil dotedanjega liberalnega politika dr. Dinka Puca. Natlačen, ki je med drugim leta 1926 postal podpredsednik SLS in naslednje leto predsednik Oblastnega odbora za ljubljansko oblast, je sicer že dobro desetletje sodil v najožje

³ France Filipič: Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, knj. 2. Ljubljana 1981 (dalje Filipič, Poglavlja iz revolucionarnega boja), str. 36–43, 99–113.

⁴ Jure Gašparič: SLS pod kraljevo diktaturo : diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929-1935. Ljubljana 2007 (dalje Gašparič, SLS pod kraljevo diktaturo), str. 167–180, 212–227.

⁵ Edvard Kardelj: Zbrana dela, knj. 1. Ljubljana 1989, Poročilo Edvarda Kardelja 2. 12. 1934 centralnemu komiteju KPJ, str. 324, 325.

⁶ Prav tam, str. 325.

⁷ Gašparič, SLS pod kraljevo diktaturo, str. 265–268.

vodstvo SLS, pri čemer je vodilno mesto seveda pripadalo dr. Antonu Korošču.⁸ Takšno hierarhijo so upoštevali tudi v komunistični stranki. Kot politik tolikšne moči in vpliva, ki je bil od septembra 1935 do okupacije Jugoslavije aprila 1941 vrhovni nosilec posvetne oblasti na Slovenskem, je Natlačen pomembno krojil pogoje delovanja komunistov in tudi njihove povsem osebne usode. Po Zakonu o banski upravi je bila banska uprava organizirana tako, da se je vse odločanje in poslovanje opravljalo z odgovornostjo in po navodilih bana. Med oddelki je bil v zadevnem primeru pomemben upravni oddelek, ki je opravljal vse posle resornega ministra za notranje zadeve, ki so po Zakonu o notranji upravi spadali v banovo pristojnost.⁹

Politični preobrat, ki je sledil kmalu po petomajskih volitvah, ko je morala odstopiti Jevtičeva in je bila vzpostavljena Stojadinovičeva vlada, v katero je stopila tudi nekdanja SLS s Koroščem na čelu, kar je odločujoče zaznamovalo politične razmere in razmerja političnih sil na Slovenskem v drugi polovici tridesetih let, je Delo (takrat glasilo Komunistične partije Italije in KPJ) tolmačilo kot korak v sili, v katerega je bila primorana »srbska gospoda«, potem ko so volitve pokazale, da je ljudstvo zavrnilo režim šestojanuarske diktature. Omenjena »gospoda« naj bi skupaj z delom generalitete in dvora spoznala, da se mora za ceno svoje nadvlade in vlade kapitalistov sploh sporazumeti z meščanstvom zatiranih narodov. Vladine obljube o vrnitvi k demokraciji so bile za komuniste zato le »manevri«, saj je Stojadinovičeva vlada, gledano z »razrednega stališča reakcionarna kapitalistična vlada, kakor so bile vse dosedanje«, in predstavlja le poskus sporazuma med meščanstvom Hrvaške in Slovenije z vladajočo srbsko gospodo. Stojadinovičeva vlada bi naj bila le nadaljevanje »vojaško fašistične diktature« oziroma Jevtičeve vlade, saj so jo sestavljali ministri iz obdobja diktature, v njej pa sta bila zastopana dva glavna stebra pri razglasitvi diktature, general Živković in Korošec. Komentar k taki sestavi vlade je bil: »Volk menja dlako ...« Kljub temu so komunisti priznavali, da je v novi vladi vendarle opazno določeno opuščanje odkrite politike unitarizma. Glede Koroščevega vstopa v vlado so menili, da je Korošec vstopil v vlado v prvi vrsti zato, da tam zastopa interese slovenskih bančnikov, združenih mogotcev in veleposestnikov, srbska buržoazija pa naj bi angažirala Korošca tudi zato, ker je ta kupčija za njo cenejša, kot bi bila kupčija s hrvaško buržoazijo okoli Mačka. Skratka, beograjski režim je pritegnil SLS v vlado, da izkoristi njen vpliv med slovenskim ljudstvom, da z njeno pomočjo zaustavi val nezadovoljstva in odpora proti diktaturi in njenim nosilcem. Ocena je bila, da je vodstvo SLS ponovno skočilo opoziciji v hrbet in se postavilo v službo beograjskih oblastnikov, Korošec pa da je kot že večkrat »zaplotniško in sramotno ponovil izdajstvo, ki se je vsakokrat nad slovenskim ljudstvom kruto maščevalo«. Zato so komunisti pozivali k ustvarjanju »ljudske antifašistične fronte, ki

⁸ Primorski slovenski biografski leksikon, zv. 10. Gorica 1984, str. 496.

⁹ Gašper Šmid: Uprava Dravske banovine 1929–1941. Ljubljana 2003, str. 34, 75.

bo mogla onemogočiti izdajalsko vlogo slovenske gospode – enkrat klerikalne enkrat demokratske.«¹⁰

Ljudska pravica, glasilo slovenskih komunistov, je to spremembo v notranji politiki sprva ocenila kot spremembo na bolje, čeprav je zasluge pripisovala Hrvatim in ne Korošču oziroma SLS-u, ki mu je očitala volilno abstinenco in se retorično vprašala, ali se Slovencem res tako dobro godi, da si smejo privoščiti luksuz razsodnika med Srbi in Hrvati. Po njenem je bila temeljna potreba tistega trenutka udejanjenje minimuma demokracije, brez katere je vsako politično življenje nemogoče in brez katere je nemogoča obramba gospodarskih ter kulturnih pravic narodov Jugoslavije. Ta minimum demokracije in svobode mora obsegati enake, tajne in proporcionalne volitve, svobodo združevanja in zborovanja, svobodo tiska. Na podlagi obstoječih zakonov pa svobodno politično delovanje ni mogoče in človek, ki se želi politično udejstvovati, je izpostavljen nevarnosti gospodarskega propada in izgubi osebne svobode. Od nove vlade so zahtevali, da odpravi ta neznosni položaj, ter dokazovali, da dajeta kazenski zakonik in redno sodišče zadostno varnost za imetje in življenje državljanov in da ni potrebe po posebni zakonodaji in posebnih sodiščih. Zahtevali so osvoboditev političnih jetnikov in zatrjevali, da se »od raznih letakov /.../ svet še ni preobrnil«, vlada pa bo po njihovem opravičila svoj obstoj samo, če bo zagotovila narodom Jugoslavije naznačeni minimum svobode in demokracije. Če tega pričakovanja ne bo izpolnila, bo morala iti, kajti položaj se je v Jugoslaviji že toliko spremenil, »da ljudske množice zahtevajo politične pravice, da se vlade nanje morajo ozirati in ne morejo več vladati ‚očetovsko‘ brez ozira na nje«. Čeprav so bili sočasno tudi skeptični, ker je oblast ravno v tistem trenutku razpustila delavske kulturno prosvetne organizacije Svoboda – »čudna vlada, ki uvaja nov, svobodnejši zakon o društvih z razpustom že obstoječih«, je bil komentar.¹¹

Kmalu po vzpostavitvi vlade Stojadinović-Korošec-Spaho pa je komunistični tisk že opozarjal, da v Sloveniji poteka politično življenje vsaj za široke množice samo v rokah vladne stranke. »Sliši in bere se samo o njenih shodih in o njenem organiziranju.«¹² In od jeseni 1935, ko se je režim JRZ utrdil na oblasti, se je v Sloveniji na vseh področjih javnega življenja stopnjeval pritisk na komuniste, ki je potem trajal do konca obstoja Jugoslavije. O tem pričajo sezname in številne policijske razvidnice komunistov, ki jih je režim deloma podedoval od predhodnih oblasti, deloma pa jih je nato sam dopolnjeval.¹³ Zapori so se polnili, državno sodišče za zaščito države je obsojalo, v njegovem imenu pa tudi okrožna sodišča po vsej državi in število političnih obsojencev po kaznilnicah se je večalo.

¹⁰ ARS, fond Zbirka revij, brošur in časopisov (AS 1547), t.e. 27, Delo, junij-julij, 1935, št. 3-4, str. 3, Tavanje režima za izhodom. Korošec vprega slovensko ljudstvo v voz belgrajske gospode.

¹¹ ARS, AS 1547, t.e. 67, Ljudska pravica, 20. 7. 1935, str. 1, Notranje politični položaj.

¹² Ljudska pravica, 18. 10. 1935, str. 1, Slovenska opozicija.

¹³ ARS, Kraljevska banska uprava Dravske banovine – upravni oddelek (AS 68), Razvidnice komunistov in drugih oseb (3 neoštevilčeni fascikli).

Novembra 1935 je jugoslovanska policija razkrila mrežo organizacij KPJ, ki so bile vezane na državni biro KPJ, tj. osrednje vodstvo v državi. V nekaj mesecih je šlo skozi zapore okoli 2000 ljudi, približno 800, ki jim je bilo dokazano komunistično delovanje, je bilo postavljenih pred sodišče, med njimi celotno pokrajinsko vodstvo partije v Sloveniji.¹⁴ Aretacije so potekale tudi pozneje, vendar njihov obseg ni bil tolikšen, da bi bistveno ohromil komunistično dejavnost.

Odločnost režima, da nastopi proti komunistom, so potrjevali tudi nastopi notranjega ministra Antona Korošca, npr. v parlamentu marca in julija 1936, ko je govoril o tem, da boj proti komunizmu ni le stvar policije, temveč se morajo vanj vključiti Cerkev, šola, socialna društva ter gospodarske organizacije, skratka postaviti je treba idejo proti ideji.¹⁵ Toda pod zastavo protikomunističnega boja je nato režim zaostroval splošni nadzor nad družbenimi gibanji v državi, režimski pritisk pa je rodil tudi reakcijo.

Tako je dr. Marko Natlačen nastopil svoj banski mandat v razmerah, ko je slovenski del JRZ oziroma nekdanja SLS znova dobila vodilni položaj v političnem življenju in s tem oblastnih pozicijah v Dravski banovini, kar je trajalo do konca obstoja prve jugoslovanske države.¹⁶ Na drugi strani je okrepila dejavnost in javno prisotnost komunistična stranka, ki je skladno z usmeritvijo 7. kongresa Kominterne, ki je potekal poleti 1935, prevzela ljudskofrontno usmeritev oziroma taktiko, kar je pomenilo postopno preusmerjanje od čiste razredne politike k protifašistični in narodnoobrambni na temelju boja za mir in temeljne demokratične svoboščine.¹⁷

Čeprav velja ocena, da je ban Natlačen dosegel nesporne uspehe na gospodarsko-socialnem področju,¹⁸ mu komunisti tozadevno niso posvečali posebne pozornosti oziroma mu priznavali zaslug, ker to ni bilo niti v njihovem interesu, predvsem pa jih je neposredno zadeval odnos režima do njih samih. Eden redkejših zapisov v časopisju je npr. nastal kmalu po Natlačenovem imenovanju na položaj bana in zadeva njegov obisk v severovzhodni Sloveniji in Beli krajini, ki je bil najbrž povezan z utrjevanjem organizacije JRZ. V njem je rečeno, da je najrazličnejšim prošnjam od strani prebivalstva, ki težko pričakuje njihovih izpolnitev, Natlačen obljubil podporo, da sta ti dve pokrajini poznani po razpoloženju ljudstva, ki je bilo ob petomajskih volitvah in tudi pozneje za Združeno opozicijo, in da Slovenec ter drugo časopisje JRZ posveča tem območjem zadnje čase mno-

¹⁴ Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije. Beograd – Ljubljana 1963, str. 177.

¹⁵ France Filipič: Dr. Anton Korošec in marksisti. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1991, št. 1, str. 95.

¹⁶ Gašparič, SLS pod kraljevo diktaturo, str. 269–273.

¹⁷ Alenka Nedog: Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941. Ljubljana 1978 (dalje Nedog, Ljudskofrontno gibanje), str. 23–32, 47–69.

¹⁸ Miroslav Stiplovshek: Banski svet Dravske banovine 1930–1935. Ljubljana 2006, str. 275–290.

go pozornosti.¹⁹ V začetku leta 1936 je Ljudska pravica podrobneje poročala tudi o banovinskem proračunu, vendar je članke, ki so prinašali predvsem množico številčnih podatkov, brez komentarjev prevzela kar od Slovencea.²⁰

Kmalu po nastopu banske funkcije se je Natlačen med drugim soočil z delovanjem društev kmečkih fantov in deklet, v katerih so pogosto svoj vpliv širili komunisti, zaradi česar so bila nekatera društva tudi razpuščena. Eno izmed njih je bilo npr. Društvo kmetiskih in deklet Gradac v Beli krajini, ki nazorno razkriva metode delovanja komunistov v njih. Ustanovljeno je bilo leta 1933 na pobudo komunista Jakoba Butale. Domači komunisti, ki so v društveno vodstvo predlagali predvsem simpatizerje partije, so bili dejanski usmerjevalci društvenega življenja, svojo dejavnost pa so postopoma razširili še na druga območja Bele krajine. V letu 1935 je Zveza kmetiskih fantov in deklet že opozarjala gradaško društvo na njegovo komunistično usmerjenost. Butala je zato izstopil iz društva, dejansko pa je društveno delo še vedno usmerjal. Dne 15. oktobra 1935 je izšel razpustitveni dekret, ki ga je podpisal ban dr. Marko Natlačen. V njem so bili navedeni enaki razlogi kot pri dekretu za razpustitev društva Mlake. Dekret najprej kot vzrok razpusta navaja nošenje slovenske zastave 11. avgusta 1935 na tekmi predic na Krasincu, nato pa nadaljuje: »Član naslovnega društva je bil svoj čas tudi Butala Jakob, ki je bil zaradi komunistične propagande obsojen na tri leta robije. Butala je sicer formalno prenehal biti član, dejansko pa je ostal z društveniki v enakih odnosih, kakor je bil poprej. To je imelo naravno tak vpliv na društveno članstvo, da so se v njem pokazale gotove komunistične tendence, ki so prišle do jasnega izraza v drugi polovici meseca septembra 1935, ko so društveni člani pobirali podpise za osvoboditev političnih kaznjencev. Vsekakor pa nabiranje podpisov za navedeni namen ne spada v statutarno delovno področje naslovnega društva, in ker se je vršilo brez oblastnega dovoljenja, je tudi kaznivo /.../ Dne 15. septembra 1935 so nekateri člani naslovnega društva motili verski fantovski sestanek pri cerkvi v Kloštru z vzkliki političnega značaja. Tudi sicer se je opazovalo, da se članstvo aktivno udeležuje gotovega političnega pokreta, dasi je društvo nepolitično.«²¹

Banska uprava je potem, ko je dobila sporočilo, da ima v Društvu kmetikih fantov in deklet na Dobravi pri Kropi velik vpliv učitelj »filokomunist« Stanko Žagar, čeprav ni član ne upravnega ne nadzornega društvenega odbora, naročila radovljiškemu sreskemu načelstvu, naj preveri delovanje dobravskega društva in ugotovi, ali društvo morda ni prekoračilo svojega statutarne delovnega področja in delalo »zoper državni in družabni red«.²² Oblast je torej kar natančno

¹⁹ Ljudska pravica, 29.11. 1935, str. 1, Iz notranje politike.

²⁰ Ljudska pravica, 21. 2. 1936, str. 1, 2, Banovinski proračun za leto 1936–1937; Pred zasedanjem banovinskega sveta; Samoupravna bremena v Sloveniji.

²¹ Anton Štampohar: Društva kmetiskih fantov in deklet v Beli krajini. V: Pot kmečkega ljudstva v OF. Ljubljana 1986, str. 258–260.

²² ARS, fond Zbirka biografij vidnejših komunistov in drugih javnih osebnosti (AS 1546), t.e. 60, Dopis Zveze društev kmetiskih fantov in deklet 3. 10. 1935 banski upravi; Dopis banske uprave 19. 10. 1935 sreskemu načelniku v Radovljici.

vedela, v čigavih rokah je društvo (tako predsednik kot blagajnik društva sta bila komunista!), zato je konec leta 1935 tudi to društvo prepovedala.²³

Drugo področje konfliktnih razmer so predstavljale stavke, ki so z upadanjem gospodarske krize postajale v letih 1935 in 1936 vse pogostejše, prav v mezdnih in stavkovnih gibanjih ter sindikalnih in drugih delavskih organizacijah pa so komunisti pogosto iskali priložnosti za svoje delovanje. V Sloveniji je močno odmevala velika stavka tekstilnih delavcev, ki se je začela v Kranju 20. avgusta 1936 pod vodstvom komunistov in mimo volje Centralnega tarifnega odbora, ki so ga sestavljali vsi trije centralni tajniki slovenskih strokovnih organizacij in predstavniki Delavske zbornice. Stavka se je postopoma razširila na večino tekstilnih podjetij v Sloveniji, do nje pa je prišlo potem, ko je ob sicer enotni oceni o padanju realnih mezd slovenskega delavstva banska uprava že začela pogajanja o kolektivni pogodbi za ureditev delovnih in plačilnih razmer v tekstilni industriji. Ker pa so delavci ocenjevali, da podjetniki zavlačujejo s sklenitvijo kolektivnih pogodb, so začeli stavkati in zasedli proizvodne prostore. Dne 5. septembra 1936 je Natlačen izdal odredbo o stavki, ki je predvidevala kazenske sankcije za posamezna dejanja stavkajočih (npr. zaradi omejevanja osebne svobode v obratnih prostorih, omejevanja ali preprečevanja prostega lastnikovega razpolaganja z obratnimi prostori, nasilnega odvrčanja drugih od dela itd.). V odredbi je ban opozarjal, da imajo delavci in nameščenci v podjetjih različne možnosti za uveljavljanje boljših službenih razmer, tudi s stavko, da pa so v tej stavki ponekod prekorčili mejo zakonitosti, ker so zasedli obrate in jih nočejo zapustiti, ker so povzročali materialno škodo, ker so omejevali osebno svobodo oseb, ki so hotele zapustiti obratne prostore ali pa delati itd. Sreskim načelstvom in policijskim oblastem pa je Natlačen poslal navodila, v katerih je zapisal, da se zavzema za postopke, ki bodo privedli do mirne izpraznitve tovarniških prostorov, in poudaril: »Moja želja, da zaščitim delavstvo v njegovi borbi za poboljšanje delovnih pogojev, je tako živa, da je vse nezakonitosti, ki se v tej borbi dogajajo, niso mogle zatreti, edinole samo delavstvo s svojo nepopustljivostjo, bi me moglo prisiliti, da pristopim izvajanju točk 2 in 3 s silo.« Ban je tudi obljubljal, da bo kolektivna pogodba, ki je bila v pripravi, vsebovala določilo, da ne bo noben delavec odpuščen zaradi stavke. Pozival je k obojestranskemu popuščanju v času pogajanj – delavci naj izpraznijo tovarne, lastniki pa naj v tem času ne začenjajo s proizvodnjo z morebitnimi stavkokazi. Posebej se je obračal na delodajalce, naj ne prezrejo potrebe, da se zagotovi tekstilnemu delavstvu čim ugodnejši socialni položaj in se s tem ustvari trden temelj tudi za napredek te industrije. Po dolgotrajnih pogajanjih za sklenitev kolektivne pogodbe je delavstvo končalo stavko in kmalu je bila kolektivna pogodba tudi podpisana. Le kranjsko delavstvo ni popustilo, zato sta ga policija in žandarmerija 16. 9. 1936 nasilno pregnali

²³ Ivka Križnar: Delo Staneta Žagarja med kmečkimi ljudmi. V: Pot kmečkega ljudstva v OF. Ljubljana 1986, str. 291.

iz tovarn.²⁴ Nasilna izpraznitev in dejstvo, da so bili komunistični organizatorji stavke aretirani in so ostali brez zaposlitve, so nato bili predmet pogostih očitkov režimu in osebno Natlačenu. Že kmalu po zadušeni stavki so očitki dobili svoje mesto npr. v letakih, ki jih je partija razširjala v širši okolici Kranja in so napadali Korošca in Natlačena kot odgovorna za takšen konec stavke.²⁵ Glasilo centralnega komiteja KPJ Proleter pa je pisalo, kako je Koroščeva ljubljanska policija skupaj s kranjsko žandarmerijo ob 4. uri zjutraj s puškami v rokah »šturmala in z silo izgnala štrajkaše iz tovarn«, medtem ko je »hlapec Belgrada – ban Natlačen« dal povelje, da bodo vse osebe, ki simpatizirajo s stavkajočimi, strogo kaznovane.²⁶ Ko je v Sloveniji 13. 2. 1937 izšla banska uredba o minimalnih mezdah, o sklepanju kolektivnih pogodb, poravnavi in arbitraži, ki je omejevala pravico do stavke, je naletela na hud odpor. Zlasti člani partije pa so vplivali na strokovne organizacije, da so organizirale proteste.²⁷

Značilna oblika delovanja ljudske fronte leta 1937 so bili njeni izleti, ki jih orožništvo ni moglo preprečiti. Organizirali so jih komunisti in njihovi simpatizerji in so dejansko imeli značaj političnih zborovanj. Banska uprava je kmalu zaznala njihov levičarski značaj in pravilno ugotovila: »Ti izleti, ki potekajo pod krinko ljudske fronte, dokazujejo, da so se komunisti vrgli na legalno delovanje med ljudskimi množicami. Ta način je uspešnejši kot ilegalno delovanje, za komuniste pa je manj nevaren.« Zato je naročila sreskim načelstvom in policijskim upravam, da morajo posvetiti izletom nezakonite ljudske fronte vso pozornost, »ker ni izključeno, da se bodo uporabljali za propagando komunističnih idej«.²⁸

Poleti tega leta je bil organiziran tudi »španski teden« v podporo republiškani Španiji. Oblast je posamezne prireditve omejevala ali jih skušala preprečiti, plenila pa je tudi tisk, ki so ga komunisti ob tej priložnosti razpečevali, npr. brošuro »Mučeniška Španija«, katere avtor je Mirko Košir ali od Marije Žumer »70 dni v glavnjači«. Banska uprava je v okrožnici 17. julija 1937 opozorila podrejene organe na prireditve španskega tedna, kmalu zatem pa že ugotavljala, »da je po sredi delo in snovanje novoustanovljene Komunistične partije Slovenije«, čemur pa upravna in policijska oblastva posvečajo veliko premalo pozornosti.²⁹

Oblast je bila torej kmalu seznanjena z ustanovitvijo Komunistične partije Slovenije (KPS) aprila 1937. V manifestu, ki je sicer odraz ljudskofrontne po-

²⁴ France Filipič: Ob 50-letnici stavkovnega gibanja v Mariboru. Maribor 1986, str. 40–47, 70–74, 82, 83.

²⁵ ARS, AS 1546, t.e. 60 (Stanko Žagar), Dopis žandarmerijske postaje Podnart 25. 10. 1936 sreskemu načelstvu Radovljica.

²⁶ Proleter, oktober 1936, št. 7, str. 461, Generalni štrajk tekstilnega delavstva v Sloveniji (ponatis Beograd 1968).

²⁷ Filipič, Poglavlja iz revolucionarnega boja, str. 189.

²⁸ Nedog, Ljudskofrontno gibanje, str. 82.

²⁹ Filipič, Poglavlja iz revolucionarnega boja, str. 188, 209–211.

litike, pa je še nadalje ostajalo nepomirljivo nasprotje komunistične partije do vodstva katoliškega tabora oziroma vodstva SLS, zato je širše politične povezave s katoliškimi množicami skušala ustvariti mimo vodstva stranke. Kajti politika vodstva SLS in še posebej Korošca kot predstavnika najmočnejše slovenske stranke v Stojadinovičevi vladi je bila ocenjevana za nasprotno interesom slovenskega naroda, za nadaljevanje stare politike slovenskih meščanskih strank, politiko izkoriščanja nasprotja med srbskimi in hrvaškimi strankami, politiko »jezička na tehtnici«, »politiko drobtinic«, ki ne slabi samo boja hrvaškega naroda za osvoboditev, temveč ovira tudi boj slovenskega ljudstva proti narodnemu zatiranju, dalje je bila ocenjena za politiko izpodkopavanja enotnosti zatiranih narodov Jugoslavije v boju proti velesrbski nadvladi, proti režimu centralizma in velesrbskega terorja, za politiko, ki spravlja slovenski narod v nevarnost, da bo ostal popolnoma osamljen v svojem boju za narodni obstoj pred fašizmom in s tem izpostavljen popolnemu uničenju.³⁰

Opazno je, da se je v propagandi kot pomembnem sredstvu v nastopu komunistov nasproti oblasti sicer prevladujoči sintagmi »Stojadinović-Koroščeva vlada« oziroma »Stojadinović-Koroščev režim« včasih neposredno dodajalo tudi Natlačenovo ime, po navadi pa je bilo razvidno, da je komunistom bil »sovražnik št. 1« vendarle Korošec, ki je pač bil igralec na jugoslovanskem političnem odru, medtem ko je bil Natlačen le na slovenskem. Nabor obtožb na račun Natlačena je bil razumljivo večinoma pogojen z aktualnimi problemi, včasih pa je propaganda segla tudi v Natlačenova mlajša leta. V enem izmed letakov iz območja ljudske fronte, zaradi česar je njegov izvor teže natančno določiti, in govori o »Stojadinović – Korošec – Natlačenovem krvavem režimu«, na račun katerega izreka najhujše obtožbe, je Korošec npr. označen za »očeta strelav na Zaloški cesti, ko so padle nedolžne žrtve našega delavstva«. O Natlačenu pa je v tem letaku rečeno, da ga je ljudstvo obsodilo že s tem, da mu poje znano popevko »Marko Natlačen izdal manifest – mrtvim svobodo, živim arest«. Sicer naj bi Natlačen bil »falot« in »brez vsakih skrupul«. Medtem ko je pred vojno pozival proti Srbom, se sedaj udinja najhujšemu centralizmu in beograjski čaršiji. Ko so slovenski možje in fantje padali na italijanski fronti, je on »kot vnet in nadut avstrofil sedel lepo doma in bogatel potom bogatih ženitev«. Pravi njegov značaj pa se je pokazal, ko je z orožniki razganjal stavkajoče delavce v kranjskih tovarnah. Zato je letak Slovence pozival: »Pokažite, da ste odločno sovražni načinu, ki ga hoče pri nas uveljaviti Stojadinović-Korošec-Natlačenov režim. Korošec je poslal v Beogradu žandarje na cesto, da so streljali delavce. Natlačen je poslal v Kranj žandarje, da so mučili delavstvo, ki se je borilo proti odiranju s strani velekapitalističnih barab. Pokažite vsi, da imate najodločnejšo voljo ustrajati na protiklerikalni liniji.

³⁰ Manifest ustanovnega kongresa KP Slovenije »Delavci! Delovno ljudstvo! Slovenci!« V: Izročilo Čebin. Posvet ob 50. obletnici ustanovnega kongresa KPS in prihoda Josipa Broza Tita na čelo KPJ. Ljubljana 1987, str. 2–11.

Sedaj ne sme biti ne naprednjakov, ne socialistov, ne nacionalistov, ne komunistov, zdaj moramo biti vsi eno in isto ...»³¹

Naslednji letak iz leta 1938 je ugotavljal, da se kakor rdeča nit vleče skozi vso slovensko zgodovino zadnjih desetletij »usodno politično diletanstvo slovenskih klerikalcev«. »L. 1914. so bili na vladi in so z blagoslovi in kandelabrskimi huj-skaškimi govori (namig na Natlačena, op. p.) gnali naše ljudstvo v pokolj in boj za nemštvo in za Habsburžane. Po prevratu je prišla izguba Koroške, na vladi so bili tudi, ko je naša država izgubila slovensko Primorje. Na vladi smo jih videli ob vsaki, za naš obstoj opasni priliki in vedno so odločevali narodu in državi v škodo.« Potem je prišla šestojanuarska diktatura, ki je zopet v Korošču našla »svojega pokornega hlapca«. Ko se je pričela likvidacija izjemnega stanja, ki ga je uvedla šestojanuarska diktatura, pa tik »pred dokončno likvidacijo vidimo na krmilu vlade zopet izdajalce koroških Slovencev: dr. Korošca, Smodeja, Izidorja Cankarja, Marka Kandelabroviča, današnjega ‚ljudskega‘ bana in vso ostalo klerikalno svojat. Zavrlji so izvedbo likvidacije izjemnega stanja, poneverili mandat o vrnitvi političnih svoboščin, ki so ga prevzeli ob nastopu Stojadinovičeve vlade, in začeli po Dolfussovem receptu zatirati vse, kar čuti narodno in domoljubno.«³²

Komunistični tisk je stalno opozarjal, da v državi ne veljajo demokratična načela, čeprav je Stojadinovičeva vlada obljubila, da bo še v prvem letu vladanja izdala ustrezne politične zakone. Slovenski poročevalec, ki je začel izhajati julija 1938, je v svoji prvi številki utemeljil potrebo izhajanja tega časopisa z ugotovitvijo, da v državi vlada tolikšna tiskovna nesvoboda, kakršna je bila le še v času Živkovičeve diktature, saj je onemogočeno objavljati kar koli proti nemškemu in italijanskemu fašizmu, kar je samo v korist »našim zakletim sovražnikom«. ³³ List je takrat v ljudskofrontni usmeritvi pozival na enotno voljo in delo vseh demokratičnih in domoljubnih sil, kar edino lahko zavaruje neodvisnost države. Ob tem pa je zatrjeval, da deluje slovenska politika v nasprotju s takšno potrebo in zahtevo. Kot primer je navedel dogajanje v narodnoobrambni akciji na Ptujju, enem najbolj ogroženih slovenskih mest, kjer je prišlo po velikonočnih demonstracijah ptujskih Nemcev leta 1938 do ustanovitve narodnega sveta, v katerega so se združili predstavniki vseh političnih smeri. Enotnost različnih političnih subjektov je prišla npr. do izraza v sklepu vseh sodelujočih, da se zahteva izločitev šestih v velikonočne demonstracije vpletenih nemških občinskih odbornikov, čeprav bi na njihovo mesto bili postavljeni samo pristaši JRZ, kar pa se ni zgodilo. V delovanje ptujskega narodnega sveta sta namreč posegla dr. Korošec in dr. Natlačen, ki sta konec aprila 1938 poklicala v Ljubljano ptujskega župana in predstavnika JRZ v ptujskem narodnem svetu, ta pa je nato ptujskemu narodnemu svetu

³¹ ARS, fond Zbirka letakov nekdanjega Zgodovinskega arhiva CK ZKS (AS 1548), t.e. 3, »Slovenski javnosti. Odkar doživljamo dneve Stojadinovič-Korošec-Natlačenovnega krvavega režima...«.

³² ARS, AS 1548, t.e. 3, Klerikalno narodno izdajstvo!

³³ Slovenski poročevalec, julij 1938, Zakaj izdajamo »Slovenskega poročevalca«. (ponatis Ljubljana 1951, str. 23).

sporočil, da JRZ ne more več sodelovati v ptujskem narodnem svetu, ker bo v Ljubljani osnovan Narodni odbor pod vodstvom Korošca, ki bo samostojno vodil narodnoobrambno delo katoliških organizacij.³⁴ Slovenski poročevalec je svaril: »Kdor danes svoje lastne ali strankarske politične interese postavlja nad interese narodne celote, ta smrtno greši nad narodno bodočnostjo.«³⁵ Je pa nekoliko v dobro štel Natlačenu, da se je zavzel za dr. Julija Fellacherja, državnega tožilca v Ljubljani, da ni bil premeščen v Srbijo, temveč »samo« v Celje; premestitev naj bi bila posledica pritiska nemškega veleposlanika, ker Fellacher ni cenzuriral nekega članka, ki je ugodno pisal o koroških Slovencih. List je še zatrjeval, da je bila prav tako na zahtevo nemškega veleposlaništva zaplenjena brošura »Hitlerjevci v Sloveniji«, iz zaporov pa izpuščenih sedem ptujskih »hitlerjevcev«.³⁶ Sporočilo teh in podobnih zapisov je bilo, da Korošec in Natlačen popuščata nemškimi nacistom v nevarno škodo Slovencev. Dalje so komunisti očitali, da banska uprava nezakonito razrešuje zakonito izvoljene delavske zaupnike, kar bi se naj sredi leta 1938 zgodilo npr. v tovarni Saturnus v Ljubljani in v tekstilni tovarni v Št. Pavlu, ko je bilo aretiranih tudi več komunistov (julija 1938 med drugimi Edvard Kardelj, Pepca Maček, Branko Diehl, Milan Apih, Miloš Zidanšek, Slavko Šlander).³⁷

Oster je bil odziv na Natlačenovo srečanje z Mussolinijem septembra 1938 na Planini pri Rakeku. Ta dogodek je bil označen za »najbolj črne dneve v zgodovini slovenskega naroda«. Slovenski poročevalec je še posebej opozoril na ravnanje Slovencev,³⁸ ki je objavil sliko rokovanja bana Natlačena z Mussolinijem, »krvnikom naših zaslužjenih bratov onkraj meje«. Poročilo, ki je spremljalo to sliko, pa je bilo po njegovi oceni »nedosegljiv primer klečeplastva pred gospodarjem, ki vihti bič nad teboj. Vsaka besedica, ki jo je krvnik blagovolil spregovoriti z Natlačenom, je bila reproducirana, kakor kaka posebna dragocenost, posebna čast. Nihče pa ni vprašal tega plemenitega Dučeja, kako je z našimi ljudmi tam preko meje«, čeprav vsi pripovedujejo, ki prihajajo preko meje, da se razmere tam niso še prav nič spremenile. »Slovenci kakor da niso gospodarji v svojih lastnih domovih, ki so jih postavili s svojimi žulji, kaj šele da bi bili gospodarji na zemlji, kjer so vendar strnjeno naseljeni. /.../ Tako je na počasno umiranje obsojenih 600 tisoč naših ljudi, ki so zaman pričakovali najmanjšega znaka, da ima naša država vsaj nekoliko interesa na svojih manjšinah.«³⁹

³⁴ Slovenski poročevalec, julij 1938, št. 1, ponatis str. 25, Razcep v ptujski narodno-obrambni akciji; Nedog, Ljudskofrontno gibanje, str. 102.

³⁵ Slovenski poročevalec, julij 1938, št. 1, ponatis str. 26, Narodni sveti in narodni odbor.

³⁶ Prav tam, Kdo odloča v naši državi.

³⁷ Slovenski poročevalec, julij 1938, str. 26, 27, Obratne zaupnike razrešujejo. Aretacije komunistov.

³⁸ Slovenec, 20. 9. 1938, Mussolini na Slovenskih tleh.

³⁹ Slovenski poročevalec, oktober 1938, ponatis str. 38, 39, Najbolj črni dnevi v zgodovini slovenskega naroda.

Ko je jeseni 1939 prišlo na podlagi povezav različnih skupin do ustanavljanja Zveze delovnega ljudstva Slovenije (ZDLS) kot oblike ljudskofrontnega povezovanja, je ta novembra 1939 po vsej Sloveniji razširila letak »Kaj hočemo«, ki ga je podpisalo 96 oseb (med njimi npr. sekretar centralnega komiteja KPS Franc Leskošek, pisatelj Miško Kranjec, duhovnik Jože Lampret, zdravnik dr. Lojze Mihelčič). V razglasu so bile postavljene nekatere zahteve splošno demokratičnega značaja ali zahteve, ki so v percepciji levice s komunisti na čelu veljale za demokratične (npr. uveljavitev splošne volilne pravice s tajnim glasovanjem, svobodne volitve v vsa zastopstva, zahteva po slovenskem parlamentu, odprava senata kot predstavništva gospode, zahteva po popolnejši gospodarski, politični in kulturni samostojnosti Slovencev, za svobodo strokovnega združevanja in popolne stavkovne pravice, za razširitev socialno zaščitne zakonodaje, davčno reformo s progresivnim obdavčenjem, črtanje kmečkih dolgov, razlastitev veleposestev itd.). Oblast je takoj prepovedala razširjanje letaka, na zahtevo banske uprave in na podlagi policijske ovadbe so sledile aretacije podpisnikov, sodni postopek proti obtoženim pa ni bil zaključen, ker ga je najbrž prehitela vojna.⁴⁰

Po izidu oklica ZDLS je ZDLS izdala posebno okrožnico, v kateri je ugotavljala, da se je po sklenitvi sporazuma Cvetković-Maček v preostalih delih države politično življenje začelo vsaj delno demokratizirati, medtem ko v Sloveniji vlada »pravo izjemno stanje« – slovenska JRZ izvaja »najhujšo strankarsko diktaturo«, kakršna je bila poznana le še v časih Živkovića in Jevtića, vso svojo strankarsko oblast je naperila zlasti proti ZDLS ter skuša s terorjem onemogočiti njeno delovanje, pozabila je na svoje obljube o zagotavljanju demokracije in državljanskih svoboščin, ko je izšel legalno tiskan, od 96 predstavnikov podpisan oklic, »je slovenska JRZ s pomočjo svoje strankarske oblasti na banski upravi pustila poaretirati vse podpisnike in mnoge od njih pridržala v zaporu«. Kaj takega bi naj bilo mogoče le v Sloveniji in zagrebški Jutarnji list, ki je poročal o aretaciji približno 100 podpisnikov manifesta, se je menda ironično spraševal, po katerem zakonu naj bodo sojeni ljudje, ki za Slovenijo zahtevajo samo tiste svoboščine, ki so si jih Hrvatje že priborili.⁴¹

V letu 1940 je bila ost komunistične kritike uperjena tudi v zunanjepolitično preusmeritev jugoslovanske vlade in s tem tudi nekdanje SLS kot vladne stranke. Spomladi 1940 je ta kritika ugotavljala: »Pred dobrim letom je bila ‚slovenska‘ bogata gospoda še germanofilska in za fašizem, ker je bila tedaj fašistična Nemčija najmočnejša trdnjava svetovne reakcije in je naša gospoda računala, da jo bo Hitler reševal pred lastnim ljudstvom. Zdaj pa je ta gospoda anglo- in frankofilska in za ‚demokracijo‘, ker so danes t. i. zapadne demokracije centralna sila reakcije in se sedaj naša reakc. gospoda zanaša nanje, da jo bodo rešile pred valovi ljudskega nezadovoljstva.« Korošec, Natlačen, Krek in njihovi »trabanti od slov. JRZ«, tj. glavni politični zastopniki vrhov slovenske buržoazije, »ki so bili leta

⁴⁰ ARS, AS 1548, t.e. 2, Kaj hočemo?; Nedog, Ljudskofrontno gibanje, str. 157–164.

⁴¹ ARS, AS 1548, t.e. 3, Okrožnica Zveze Delovnega Ljudstva Slovenije (november 1939).

1938 pripravljene po vzgledu slovaških reakcionarjev prodati Slovenijo nemškemu imperializmu, so danes pripravljene „posoditi“ meje in ljudi angleškemu in francoskemu imperializmu za vojno proti Nemčiji«. Obenem pa se pripravljajo »prodati« slovenski narod Mussoliniju, če bi se ta dokončno odločil za pohod proti Sovjetski zvezi na strani angleškega in francoskega imperalizma. Tozadevno so ves državni aparat od žandarmerije do šol, ves strankarski aparat, tisk itd. vpregli v »gnusno gonjo proti ZSSR in proti komunistični stranki ter vsem bojevnikom za ljudske pravice«. Režim tudi brutalno zatira mezdna gibanja in stavke delavstva (npr. trboveljska rudarska stavka konec leta 1939) in odpor ljudstva proti draginji ter špekulantom. Dopusča, da slovenski možje in fantje v množicah propadajo in umirajo pri t. i. orožnih vajah. Prizadevanja katoliškega političnega vodstva za uveljavitev avtonomnega položaja banovine Slovenije so bila po njihovem le pesek v oči ljudstvu, ker v resnici »hočejo le zase avtonomno banovino Slovenijo, v kateri bi „sporazumno“ z velesrbsko gospodo terorizirali in izžemali delovno ljudstvo«, zato tudi nočejo resnične demokracije, ljudskih svoboščin in izvoljenih ljudskih zastopnikov. Nič drugače naj ne bi ravnala slovenska JNS, ki tudi ne zastopa slovenskih interesov, v tem času pa so zavračali tudi različne demokratične opozicijske skupine, vključno s socialno demokracijo, katerih naloga bi naj bila le slepiti ljudstvo, da se »država vrača v demokracijo«. Po tej optiki so bile vse slovenske stranke od JRZ do socialno demokratične »v istem taboru smrtnih sovražnikov delavskega razreda in vsega delovnega ljudstva Slovenije«, na strani delavcev in kmetov, na strani vseh tlačanih in izkoriščanih pa je bila samo KPS, ki je pozivala k trdni skupnosti vsega delovnega ljudstva v nastop proti »združeni reakciji« oziroma »lažidemokratskim« strankam.⁴² Glede na režimski pritisk pa so komunisti zagotavljali: »Naš odgovor Korošču in Natlačenu, ki ga njuni žandarji izvajajo nad delovnim ljudstvom, mora biti: za vsakega bojevnika, ki ga bo iz vrst delovnega ljudstva iztrgala njihova okrvavljena roka, bomo postavili in vzgojili deset novih zvestih in preizkušenih borcev!«⁴³

Problem širjenja komunistične dejavnosti oziroma nevarnosti je bil večkrat prisoten v obravnavah na zasedanjih banskega sveta.⁴⁴ Obširneje pa so o tem razpravljali na zasedanjih v začetku leta 1940 in 1941. Na 1. seji 12. rednega zasedanja banskega sveta 12. februarja 1940 je najprej obsežneje o vprašanju »pobijanja komunizma« spregovoril ban Natlačen. Čeprav je ugotavljal, da »razorne akcije« ne sodijo na dnevni red razprav banskega sveta, je poudaril, da smatra za osebno dolžnost spregovoriti o »najnevarnejši taki akciji«, tj. o komunizmu. Svo-

⁴² ARS, AS 1547, t.e. 27, Delo, Organ Centralnega Odbora Komunistične Stranke Slovenije (dalje Delo), maj 1940. št. 1, str. 7, Boj slovenskega delovnega ljudstva pod novimi pogoji.

⁴³ Delo, maj 1940. str. 12, Krepimo naše organizacije.

⁴⁴ Vladimir Kološa: Banski svet Dravske banovine: 1931–1941. Ljubljana 1980, str. 13.

jo odločitev je utemeljil s spoznanjem, da za uspešen nastop proti komunizmu »niso zadostna državna sredstva, t.j. državni aparat z vsemi represivnimi merami, ki so mu na razpolago, ampak mu mora priskočiti na pomoč tudi samoobramba ljudstva«. Zaznaval je, da je bilo v začetku leta 1939 sicer opazno popuščanje komunistične akcije, kar bi naj bilo v zvezi z neuspehom komunizma v Španiji in krepitvijo narodnega socializma v Srednji Evropi; zlasti priključitev Avstrije k Nemčiji in ustanovitev češkomoravskega protektorata naj bi zelo poslabšali možnost povezav domačih komunistov z inozemskimi. V drugi polovici leta 1939 pa se je komunistična akcija znova okrepila, še zlasti po sklenitvi zveze med Nemčijo in Sovjetsko zvezo oziroma po paktu Hitler-Stalin, po začetku vojne in razdelitvi Poljske, »ko so se boljševiki pojavili na Karpatih«. ⁴⁵

Tisto, kar je Natlačena posebej vznemirjalo, je bilo uveljavljanje novih metod komunističnega delovanja, za katere je bilo značilno, da se komunisti niso več zapirali v tajnih organizacijah in tajnem tisku, temveč so v formalnem pogledu nastopali na povsem zakonit način. Opazno je bilo npr. njihovo sodelovanje pri raznih revijah, kar je bilo povsem v skladu s formalnimi predpisi zakona o tisku. Kot primer povsem zakonitega tiska je izpostavil razširjanje letaka »Kaj hočemo«, čeprav je v letakih bila zapisana zahteva po spremembi družbenega in gospodarskega reda z naslonitvijo na Sovjetsko zvezo. V zvezi s tozadevnim delovanjem je Natlačen kratko ugotovil: »Je to metoda, ki da misliti. Vsekakor je to znak, da bo treba v večji meri kot doslej komunizmu stopiti naproti tudi z idejno borbo. Naša javnost se te dolžnosti mnogo premalo zaveda.« ⁴⁶

Pritrjeval je, da je v programskih usmeritvah časopisov Slovenec, Slovenski dom, Domoljub in Straža v viharju dovolj široko prisotno t. i. pobijanje komunistične propagande, da iz tega kroga izhajajo tudi protikomunistične brošure in da je nedavno izšla tudi pomembna knjiga, v kateri se na poljuden način prikazuje človek in družina pod komunizmom in se razkrivajo pravi komunistični cilji. ⁴⁷ Hkrati pa je ugotavljal, da del tiska molči, »kot da se ga ta državo in narod upropaščujoča akcija ne tiče«, in da je velik del inteligence, zlasti mlajše, v tem pogledu pasiven oziroma nenačelno oportunističen. Pasivna drža po njegovem ni izhajala iz morebitnega podcenjevanja komunistične nevarnosti ali nezainteresiranosti za politično življenje, temveč iz nekakšnega računa »za vse primere«, ker da si izobraženstvo noče pokvariti dobrega razmerja s komunizmom, če bi le-ta vendarle prišel na oblast. Ta oportunitizem pa je zmanjševal udarnost in učinkovitost boja proti komunizmu. Zato je Natlačen svaril: »Pomislite samo, da ljudje s tako miselnostjo vzgajajo mladino, vodijo tečaje, načelujejo društvom, posegajo v javno življenje z besedo in tiskom: kakšni morajo biti sadovi takega dela?«

⁴⁵ ARS, fond Banski svet Dravske banovine 1931–1941(AS 77), t.e. 14, Zapisnik 1. seje XII. zasedanja banskega sveta 12. 2. 1940, str. 16. Banov govor je obširneje objavljen tudi v: Slovenec, 12. 2. 1940, str. 4, Zasedanje banskega sveta.

⁴⁶ ARS, AS 77, t.e. 14, Zapisnik 1. seje XII. zasedanja banskega sveta 12. 2. 1940, str. 16.

⁴⁷ Najbrž je mišljena knjiga dr. Ivana Ahčina Komunizem največja nevarnost naše dobe. Ljubljana 1939.

Zanj so to bili filokomunisti, »ki okužujejo zdravo okolico«, kjer koli se pojavijo, srečati pa jih je mogoče v vseh slojih prebivalstva in v vseh stanovih. Čeprav obstoje društva, ki takih ljudi ne trpe v svoji sredi in svoje vrste neizprosno prečistijo, pa je takšna praksa šele na začetku uveljavljanja, pri čemer naj bi bila še najbolj uspešna akademska mladina, drugod pa delo v glavnem še čaka. Na resnost razmer, kakor jih je Natlačen dojemal, kaže njegov poudarek, »da država pri najboljši volji ne more drugega kakor postopati po zakonu, z zakonom pa se taka bolezen ne zdravi«. ⁴⁸

Po vsem tem Natlačena ni presenečalo dejstvo, da se je komunistično gibanje, primerno idealizirano, razširilo celo med srednješolsko mladino v večjem številu srednješolskih mest, kar so potrdile policijske preiskave. Na podlagi ugotovitev teh preiskav je mladina neposredno stopila v službo predstavnikov kominterne, delala po njihovih navodilih, lovila pristaše, korespondirala z enako mislečimi in tistimi, ki ne kažejo dovolj odpora, razširjala ilegalno propagandno literaturo ali urejevala in širila lastne propagandne liste itd. Preiskave so ugotovile dvoje značilnih pojavov: na stanovanjih srednješolcev je bilo mogoče najti tudi drugo opozicijsko literaturo, iz česar je izhajalo, da so bili komunistično usmerjeni dijaki nosilci komunistične in hkrati opozicijske srednješolske akcije; te dijake je bilo mogoče najti eno leto na eni drugo leto pa že na drugi šoli, ker so bili na prejšnjem zavodu izključeni zaradi suma komunistične usmerjenosti. Zato je Natlačen poudaril, da je srednja šola po zakonu, tradiciji in hotenju tudi vzgojna šola, dolžnost srednješolskega učnega osebja pa je poleg posredovanja znanj tudi voditi dijaka skozi življenje in ga pripraviti nanj za čas, ko vodnika ne bo več imel. Ocenjeval je, da dejansko obstoji majhno število profesorjev, ki se širše zanimajo za dijake, ki niso indiferentni v vprašanju moralnega razvoja mladine in zanje dijak ni le »objekt učenjarskega brusa«, pri čemer je seveda meril predvsem na liberalno učiteljstvo. Zato je takole apeliral na vse sloje naroda in člane banskega sveta: »Pazite, kaj se godi v družini, v družtvih, v javnosti, v šoli in uradih, v industrijskih delavnicah in v podzemeljskih rovih, da Vas nekoč ne preseneti svet, ki mu bo krščanstvo samo še tarča za pijane dovtipe, ruševine večstoletne narodne kulture pa temelj, na katerega bo postavil svoje brezdušno materialistično carstvo. Moj klic velja posebej še vsem poklicnim vzgojiteljem mladine, to je vsemu našemu nižjemu in višjemu učiteljstvu: Najdragocenejše, kar imamo, je izročeno Vaši skrbi. Čez 10 let bo slovenski svet tak, kakršnega Vi danes polagate v mlade duše. Gorje Vam, če se izkaže, da njiv niste pleli, ali da ste celo sejali ljuliko!« ⁴⁹

Banovemu izvajanju so svetniki v razpravi pritrjevali, ga pa tudi pomembno dopolnjevali, kar je lahko pomenilo tudi določeno nestrinjanje z njegovimi pogledi. Tako se je banski svetnik Filip Križnik iz Trbovelj postavil v bran trboveljskim delavcem, ker je menil, da komunizem »med revnim ljudstvom, med

⁴⁸ ARS, AS 77, t.e. 14, Zapisnik 1. seje XII. zasedanja banskega sveta 12. 2. 1940, str. 17.

⁴⁹ Prav tam, str. 18, 19.

trpini, delavstvom, ni zrased pri nas, ampak so ga vnašali in ga vnašajo inteligentki«. Po njegovem delavec ni in ne more biti pravi komunist, njemu gre samo za življenje in za kruh, on mora in želi predvsem delati. Komunizem širijo za to plačani agitatorji, ki so povzročili tudi zadnjo stavko v Trbovljah decembra 1939. Toda pri zatiranju stavke so bili rudarji mnogo prej zaprti kakor tisti, ki so nagovarjali rudarje k stavki, kar je mogoče razumeti kot posredno kritiko Natlačena, saj, je pojasnjeval, če bi oblasti zaprle tiste, ki širijo komunizem in hočejo živeti brez dela na račun drugih, rudarjev ne bi bilo treba zapirati. Delavci so bili pravzaprav zaprti samo zato, ker so nasledli vablјivim vabam plačanih agitatorjev. Zato je v soočenju s komunizmom nujno razločevati med različnimi kategorijami komunistov. Medtem ko inteligent – komunist »ve, za kaj gre in zakaj propagira komunistične ideje«, navaden delavec tega ne ve, kajti njemu ne gre za drugo kot za vsakdanji kruh in ga je zato lahko prepričati, da bo komunizem izboljšal njegov gmotni položaj, zaradi česar je dojemljiv za komunistične ideje. Podobno je treba gledati na kmečkega delavca, kajti tudi njega ni ravno težko prepričati, da mu bo komunizem izboljšal njegov gmotni položaj. Tudi nekateri kmetje računajo, da jim bo komunizem dal kruha, »ker pač ne vedo, da bi jim komunisti, če bi dobili moč v roke, vzeli še tisti košček kruha, ki ga imajo danes. Saj vidimo, kako je v Rusiji. Tam so tako delavci, kakor tudi kmetje danes mnogo bolj zaslužnjeni, kakor so pri nas.« Križnik je tudi svaril pred pretiranim dramatiziranjem razmer, kajti po njegovem delavec ne dela nobene krivice, če zahteva za svoje pošteno delo tudi pošteno plačilo, tuji kapital, ki je prišel v deželo, pa mora tudi delavcu dati toliko, da bo mogel živeti. Pristavil je še: »Rečem, da slovenski delavec ne bo delal zato, da bi bil lačen in raztrgan, tuji kapital bi pa iz njegovih žuljev vlekkel velikanske dobičke. Če so delavci, ki se bore za primerno plačo za svoje pošteno delo, komunisti, potem sem tudi jaz komunist.« Obrnil se je na bana, naj ne dopusti, da bi bil slovenski delavec samo siromak, ampak naj zastavi vse svoje moči in ves svoj vpliv, da bo delavec za svoje delo tudi pošteno plačan. Strinjal pa se je z banom, da je treba z bojem proti komunizmu najprej začeti med izobraženstvom, kajti iz njegovih vrst se potem ideje širijo med nižjimi sloji. Tudi zanj je bilo stanje med akademsko mladino zaskrbljujoče, ker da se komunizem v njenih vrstah »strahotno širi«. Razmere je takole dramatično ocenjeval: »Naša univerza ni več univerza, ampak je visoka šola komunizma. Če bo šla stvar tako naprej, potem naši akademiki, ko bodo dovršili svoje študije, s svojim znanjem našemu narodu ne bodo koristili, ampak mu bodo samo škodovali. Zato je treba zastaviti vse sile, da se ta nevarni pojav med našo mladino zatre ali pa vsaj kolikor mogoče omeji.« Hkrati se je zavzemal za izboljšanje težkega položaja kmeta, da se s tem prepreči širjenje komunizma iz industrijskih središč na podeželje, saj je bil prepričan, da je kmeta mogoče rešiti s krščansko kulturo in socialnim delom. Samo skrb za delavca in kmeta bo napravila konec komunizmu.⁵⁰

⁵⁰ Prav tam, str. 105–110.

Svetnika Ivan Deželak iz laškega okraja in črnomaljski dekan Pavlin Bitnar sta opozarjala na preveč strpen odnos oblasti do komunizma, zaradi česar se le-ta širi, zato se je Bitnar v imenu Bele krajine, kjer se je komunistična dejavnost opazno razmahnila, še posebej zahvalil banu, »da je tako odločno nastopil in ‚urbi et orbi‘ naznanil, da napoveduje boj komunizmu.«⁵¹ Marko Novak, uradnik iz Družmirja pri Šoštanju, pa je pozival bana, da čim bolj podpira katoliške prosvetne domove na podeželju, kajti »tam se vzgaja naša mladina, tam se pod vodstvom našega duhovstva vzgajajo fantje in dekleta, ki so zmožni nastopiti proti vsem, proti komunizmu in proti vsakemu, ki si ne bodo pustili od nikogar ničesar prizadeti. /.../ Ti prosvetni domovi na deželi, posebno današnji dobro razviti fantovski odseki in dekliški krožki so braniki proti komunizmu in nič drugega.«⁵² Ivan Majeršič, poslovodja usnjarne iz Tržiča, je npr. izpostavil delavsko združništvo kot pomembno sredstvo v zoperstavljanju komunizmu in tozadevno kot zgleden primer navedel združno tovarno v Kropi.⁵³

Poudariti je treba, da je razprava v banskem svetu potekala neposredno po tem, ko so policijske oblasti v Dravski banovini v začetku februarja 1940 aretirale 24 komunistov, za nekaterimi komunisti, ki so se izognili aretacijam, pa so razpisale tiralice. Aretirane komuniste so nato odpeljali v koncentracijsko taborišče v Bilečo, ustanovljeno za politične nasprotnike, predvsem za komuniste, in sicer brez sodbe, za nedoločen čas, brez navedbe razloga, brez preiskave. Z dejstvom, da je Jugoslavija dobila koncentracijsko taborišče, v katerem so vladale težke razmere, je partija skušala seznaniti širšo javnost in vzbuditi protest proti banu Natlačenu kot sploh proti vladi Cvetković-Maček, ki je ta ukrep sprejela. Svoje delovanje je prikrito vodila tudi v imenu Ljudske pomoči in akciji skušala dati poudarjeno humanitarno obeležje. Že ob transportu aretirancev je prišlo do protestnih demonstracij, nato pa je KPS razširjala vrsto letakov in pisala v ilegalnem časopisju proti vladnemu nasilju in nečloveškemu režimu v taborišču v Bileci, kar je bilo za oblast zagotovo več kot neprijetno. Partija je Bilečo nedvomno uspela politično dobro izkoristiti in vzpodbuditi širše ogorčenje med prebivalstvom.

Eden izmed letakov je sporočal: »Kot vam je znano, je policija in žandarmerija po nalogu ‚slovenskega‘ bana Natlačena nezakonito in brez vsake podlage aretirala 3 Slovenke in 21 Slovencev. /.../ Edini razlog za vse te konfinacije je bil ta, da so bili ti ljudje najodločnejši borci za interese delovnega ljudstva. /.../ Da bi zatrli vsako napredno gibanje, je bila izdana reakcionarna uredba o koncentracijskih taboriščih. Ta uredba dopolnjuje zakon o zaščiti države in nadkriljuje po svoji brutalnosti vse dosedanje uredbe prejšnjih protiljudskih režimov.« Dalje je opozarjal na skrajno obupen položaj konfinirancev, ki so bili tudi izpostavljeni šikaniranju in samovoljni žandarjev (posebej je omenjal Moša Pijadeja, ki so mu povzročili hude telesne poškodbe) ter pozival društva in posameznike v protestne akcije za

⁵¹ Prav tam, str. 118–121.

⁵² ARS, AS 77, t.e. 14, Zapisnik 3. seje XII. zasedanja banskega sveta 14. 2. 1940, str. 51.

⁵³ ARS, AS 77, t.e. 14, Zapisnik 5. seje XII. zasedanja banskega sveta 16. 2. 1940, str. 86.

takojšnje osvoboditev konfinirancev, za ukinitvev omenjene uredbe in v nabiralne akcije prostovoljnih prispevkov za pomoč konfinirancem in njihovim družinam.⁵⁴

Razširjali so pismo konfiniranja N. N. z opisom taboriščnih razmer in pojasnili, da se te poti poslužujejo zaradi prepovedi bana Natlačena, da bi bilo objavljeno kakršno koli poročilo o grozodejstvih v Bileci.⁵⁵ Edvard Kardelj pa je marca 1940 poslal podpredsedniku vlade dr. Vladimirju Mačku odprto pismo, v katerem je ostro protestiral proti samovolji in brutalnosti taboriščne uprave v Bileci in enako zahteval razpust koncentracijskih taborišč ter ukinitvev zakona o zaščiti države. Oblastem je očital celo uvedbo talskega sistema, saj da je policija, ki ni uspela aretirati njega, aretirala kar njegovo ženo. Takrat je Kardelj o politiki talcev zapisal, da le-ta »velja za najbrutalnejšo in človeka nevredno obliko nasilja nad osebno svobodo«. V pismu je dr. Mačka med drugim opozoril na določilo ustave iz leta 1931, po katerem osebno prepričanje ni kaznivo, ter na to navezal Natlačeno izjavo, da so taborišča namenjena komunistom, pri čemer je Kardelj potrdil, da so med interniranci tudi ljudje, ki ne tajijo svojega prepričanja. Toda obenem je spomnil na Natlačeno izjavo, da komunisti delajo legalno, da delajo v legalnih organizacijah na legalen način in da se legalno publicistično udeležujejo pri legalnih časnikih in časopisih. Zato je povprašal dr. Mačka, ali legalno delo in legalna publicistika pomenita »motenje miru in reda«. Mačku je očital, da vlada pod fasado demokracije krepí vsemoč in samovoljo policije in ravna skladno s tradicijo diktatur, tj. s tradicijo vsemočí vladajočih strank in fizičnega uničevanja vseh tistih, ki drugače mislijo kakor vladajoča stranka. Kljub takšnim skrajnim razmeram pa med slovenskim ljudstvom »niti najodvratnejši dosedanji režimi niso uspeli zadušiti njegovega stanovitnega odpora proti metodam nasilja«, je opozarjal Kardelj. »Dr. Korošec in dr. Natlačen sta morala pognati svoje sonarodnjake v drugo deželo v zavesti, da sredi slovenskega ljudstva koncentracijska taborišča niso mogoča.«⁵⁶

Tudi v letakih, ki jih je KPS širila ob 1. maju 1940, so bile poleg zahtev po uveljavitvi demokratičnih pravic in svoboščin postavljene zahteve po ukinitvi taborišč in amnestiji političnih zapornikov.⁵⁷

Javnemu pritisku je bila oblast primorana popustiti in je taborišče v Bileci postopoma izpraznila. Delo je to komentiralo kot »velik uspeh ljudstva v boju proti terorju« in banu Natlačenu pripisal naslednjo izjavo, ki bi jo naj podal na nekem zaupnem sestanku januarja 1940: »Organiziramo konc. taborišča za okoli 2.000 komunistov. Poslali pa ne bomo tja vseh naenkrat, ampak postopoma, da ne bo razburjenja med ljudstvom.«⁵⁸

⁵⁴ ARS, AS 1548, t.e. 2, »Kot vam je znano, je policija...«.

⁵⁵ ARS, AS 1548, t.e. 2, Pismo konfiniranja N. N. iz Bileče.

⁵⁶ Pismo Edvarda Kardelja 6. 3. 1940 dr. Vladimirju Mačku. V: Milan Apih: Sredi pušk in bajonetov. Ljubljana 1979, str. 87–100.

⁵⁷ ARS, AS 1548, t.e. 2, Živel Prvi maj!

⁵⁸ ARS, AS 1547, t.e. 27, Delo, Organ Centralnega Odbora Komunistične Stranke Slovenije, maj 1940. št. 1, Proti koncentracijskim taboriščem, str. 16.

Zaradi ukrepov proti delavstvu in komunistom si je Natlačen med komunisti prislužil vzdevek »nasilni, protiljudski ban«, kakor se je to zgodilo npr. v letaku ZDLS februarja 1940, ki je bil odgovor na aretacije mariborskih in prekmurskih komunistov, ki so bili zatem konfinirani v Bileči. Ukrepe oblasti je pospremil z naslednjim komentarjem: »S to okrutno mero, katero izvaja JRZ-jevski teror nad najzavednejšimi pristaši Zveze delovnega ljudstva upajo nasilneži, da jim bo uspelo zatreti vse bolj naraščajoče nezadovoljstvo nad krivičnimi razmerami, v katerih životari slovenski delovni človek. Po svetopisemskem reku mislijo ti pridigarji ljubezni do bližnjega, da je treba zatreti samo pastirja, da se bo razkropila čreda. Tako namreč vedo iz svojega izkustva, da če izgubijo svoje žandarjevoditelje, jim plane vsa čreda na vrat! Toda ta nakana jim ne bo uspela: slovenski delavni človek, ki je ohranil živo vero v svoje pravice od puntarskih bojev proti nasilnim graščakom vse do danes, bo zmagovito preстал tudi Natlačena, kakor je preстал vse svoje krvoloke od starih graščakov do Jevtičev, Živkovičev in Stojadinovičev!«⁵⁹

V razmerah, ko je Evropo že zajel požar druge svetovne vojne, ki so jo komunisti ocenjevali kot imperialistično, so le-ti videli jamstvo za obvarovanje miru na Balkanu le v naslonitvi na Sovjetsko zvezo.⁶⁰ »Razni Chaimberlaini in Churchill, razni Blumi in Atlee-ji« so za njih bili »največji reakcionarji današnje družbe«, ki ne vodijo svobodoljubne vojne, v Sloveniji pa jim družbo delajo razni Natlačeni, Korošci, Kramerji itd. Retorično se je Delo spraševalo, kdaj so slovenski delavci in kmetje še videli »poštenega kapitalista, poštenega graščaka, usmiljenega izkoriščevalca, poštenega roparja! Stoletja že jih tlači različna ‚gospoda‘, od inkvizitorskega jezuita, do modernega kapitalista. Desetletja že občutijo težko roko raznih Korošcev, Natlačenov in Kramerjev, ki jim kradejo težko prislužene in prigarane krajcarje iz žepa.«⁶¹

Ko se še ni končala akcija proti koncentracijskim taboriščem, so komunisti poleti 1940 v Sloveniji sprožili obširno podpisovalno akcijo za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze in v njej zbrali okoli 20.000 podpisov. Vidni predstavniki slovenskega javnega življenja so podpisali društvena pravila in prijavili društvo na banski upravi, ki pa pravil ni potrdila. Kljub temu se je akcija za pristop k društvu nadaljevala in decembra 1940 je Josip Vidmar pravila izročil sovjetskemu poslaništvu v Beogradu.⁶²

Leto 1940 so zaznamovale tudi številne protidraginjske akcije, za katerimi so praviloma zopet stali komunisti. Državnim in banovinskim oblastem so pripisovali odgovornost za draginjo, pomanjkanje najnujnejših potrebščin in za razširjeno špekulacijo, kar vse skupaj je v letu 1940 privedlo do množičnih demon-

⁵⁹ ARS, AS 1548, t.e. 3, Slovenskemu delovnemu ljudstvu!

⁶⁰ Delo, junij 1940, str. 17, 18, Sovjetska zveza – branik miru in zaščitnik malih narodov.

⁶¹ Prav tam, str. 19–21, Ne nasedajmo lažidemokratom.

⁶² Nedog, Ljudskofrontno gibanje, str. 231–241.

stracij.⁶³ V propagandi so poudarjali, da je vojna prizadela predvsem delovno ljudstvo, medtem ko je postala za »fabrikante, veletrgovce in veleposestnike zlata jama za povečanje njihovih profitov« zaradi dvigovanja cen in špekulacij. Vlada je sicer izdala uredbo za pobijanje draginje in špekulacij, ustanovljeni so bili tudi protidraginjski odbori, vendar naj bi bilo vse skupaj le pesek v oči delovnemu ljudstvu in norčevanje iz tega ljudstva, saj uredba ni preprečila navijanja cen, v protidraginjskih odborih pa naj bi sedeli le trgovci, podjetniki in njihovi »plačanci« iz vrst JRZ in JNS. V enem izmed protidraginjskih letakov je bilo npr. rečeno, da je z omenjeno uredbo in protidraginjskimi odbori vlada samo preslepila ljudstvo, da bi ga pomirila, medtem ko je dajala in še daje vso zaščito kartelom, industrialcem, veletrgovcem in vojnim dobičkarjem. Banovinski upravi je KPS praktično odrekala kakršno koli pozitivno delo oziroma namen, saj: »Banovina določa najvišje cene, preko katerih se blago ne sme prodajati. Toda veletrgovci si manejo roke, ker jim je banovina določila višje cene, kakor bi po lastnih računih prodajali blago. Na vsako zahtevo veletrgovcev po povišanju cen jim gre banovina uslužno na roke.« Uredba s protidraginjskimi odbori naj bi postala dejansko zaščita izkoriščevalcev in goljufov, kar je tako rekoč samoumevno, ker sede v vladi, v banskem svetu in občinah »kapitalisti, veletrgovci, veleposestniki in njihovi plačanci iz JRZ in JNS«. Po drugi strani pa vlada in banovina preprečujeta vsako zvišanje mezd. Očitki so leteli na banovino, ki da podpira dvigovanje cen trgovcem in špekulantom, če pa delavci zahtevajo povišanje plač, jih pod krinko boja proti komunizmu pomirijo z žandarji in koncentracijskimi taborišči, kar so podkrepili s primerom stavke trboveljskih rudarjev konec leta 1939, v kateri so le-ti zahtevali 25-odstotno povišanje plač, pa je »ban Natlačen dal zapreti 50 rudarjev, večino poslal v konc. taborišča v Bilečo in štrajk s pomočjo soc.-demokratov zadušil. Ko so stavkali stavbinci, je hotel ban istotako s silo zlomiti štrajk. Gospoda iz JRZ in JNS ne gane niti z mezincem proti draginji, saj sta JRZ in JNS stranki kapitalistov, veletrgovcev in kulakov, torej tistih, ki imajo edini korist od draginje in nizkih mezd.«⁶⁴

Zato so komunisti skušali ustvariti čim širše protidraginjsko gibanje in ga povezati s širšimi političnimi zahtevami, tj. z zahtevami svobodnega stavkovnega gibanja, s svobodo tiska in zborovanj, za naslonitev na Sovjetsko zvezo. Tozadevno so bile med drugim predložene zahteve tudi županu in odboru mestne občine Ljubljane. Ker so te zahteve marsikje presegle delokrog župana, je protidraginjski odbor od župana zahteval, da jih s primerno podkrepitvijo predloži tudi banu in ministru za socialno politiko.⁶⁵

Kot je razvidno iz povedanega, se je ban Natlačen zaradi svojega položaja pogosto omenjal v povezavi z Antonom Koroščem kot glavnim »sovražnikom« komunistov. Zato so kritike na račun Korošca neizogibno večkrat letele posredno

⁶³ Ljudska pravica, februar 1941, str. 1, Kaj je s krušnimi kartami in aprovizacijo.

⁶⁴ ARS, AS 1548, t.e. 3, Dragi prijatelj!

⁶⁵ ARS, AS 1548, t.e. 3, Gospodu županu in odboru mestne občine Ljubljana, 10. 9. 1940.

ali neposredno tudi na Natlačena. To se je dogodilo tudi ob Koroščevi nenadni smrti, ko je po pisanju Ljudske pravice »globoka žalost prevzela vso jugoslovansko gospodo«. Časopis je Korošču ob njegovi smrti posvetil nič kaj primeren zapis za takšno priložnost. V njem je bil Korošec označen kot »voditelj vseh reakcionarnih in protiljudskih sil ne samo v Jugoslaviji, ampak na vsem Balkanu« in ob tej priložnosti so ponovno spomnili na njegovo odgovornost za krvoprelitje na Zaloški cesti, na njegovo nenačelno politiko v odnosu do Beograda in Slovenije, na »žandarsko« vlogo v beograjskih vladah, na odgovornost pri razbitju male antante itd. Posebno bi se Korošec naj trudil »zadušiti vsako ljudsko gibanje v Sloveniji, kjer je s svojimi pomagači – nasilnikom banom Natlačenom in jerezejevskimi okrajnimi glavarji uvedel pravo strahovlado, ki odvzema ljudstvu še tisto malo svoboščin, ki jih ima v drugih delih države.«⁶⁶

Januarja 1941 je sledil nov drastičen ukrep, ko je bilo iz Slovenije pod videzom mobilizacije odgnanih v internacijo v Ivanjico približno 300 politično izpostavljenih oseb, med njimi številni komunisti. Na posameznih železniških postajah v Sloveniji je prišlo do protestnih demonstracij proti novim koncentracijskim taboriščem.⁶⁷ Komunistični tisk je spet pisal o stopnjujočem se nasilju in obenem spominjal na režimsko nasilje v preteklosti, npr. na aretacije podpisnikov razglasa ZDLS, na ustanavljanje koncentracijskih taborišč, na aretacije in denarno kaznovanje udeležencev protidraginjskih demonstracij, na preprečevanje delavskih in kmečkih shodov, razpust delavskih organizacij itd.⁶⁸ Hkrati je Ljudska pravica pozivala Slovence, da stopnjujejo pritisk na županstva, sreska načelstva in banovino, da se omogoči vrnitev slovenskih in drugih španskih borcev iz francoskih taborišč v domovino; tam je bilo v začetku leta 1941 še približno 40 Slovencev in okoli 100 drugih Jugoslovancev.⁶⁹ Opozarjala je na problem vojaških konfinirancev v Ivanjici in drugje, ki so bili tja poslani pod pretvezo orožnih vaj in so živeli v težkih razmerah. Vojaške konfinacije so med prebivalstvom razumljivo vzbudile precej ogorčenja in zahtevo po ukinitvi koncentracijskih taborišč, v kar se je opazno vključila partija.⁷⁰

Tisk je povzdignil glas tudi ob izročitvi jugoslovanskih oblasti italijanskim oblastem znanega primorskega komuniste in nekdanjega komunističnega poslanca v rimskem parlamentu, Josipa Srebrniča. Srebrnič se je pred grozečo aretacijo namreč zatekel v Jugoslavijo, kjer ga je ljubljanska policija že po nekaj dneh aretirala, zatem pa so ga jugoslovanske oblasti na zahtevo italijanskih septembra 1940 na Rakeku predale Italiji. Ljudska pravica je zapisala, »da sta tega zločina nad Srebrničem kriva ‚slovenski‘ ban in ‚slovenski‘ minister. ‚Slovenca‘ Natlačen in Korošec sta Slovenca – borca za pravice slovenskega delovnega ljudstva,

⁶⁶ Ljudska pravica, januar 1941, Reakcija žaluje za svojim voditeljem.

⁶⁷ Ljudska pravica, februar 1941, Slovo od vojaški konfinirancev.

⁶⁸ Ljudska pravica, januar 1941, Nasilje se poostruje.

⁶⁹ Ljudska pravica, februar 1941, Osvobodimo naše španske bojevnike.

⁷⁰ Prav tam, Iz pisma konfiniranca v Ivanjici. Podprimo vojaške konfinirance in osvobodimo jih!

ki je v tem boju osivel, prebil po ječah in koncentracijskih taboriščih italijanskih imperialistov polnih 12 let – izročila zatiralcem lastnega naroda.«⁷¹ Je pa zamolčala dejstvo, da je bil Srebrnič kar leto dni v jugoslovanskih zaporih, kar kaže, da so jugoslovanske oblasti vsaj oklevale glede njegove izročitve Italiji, saj bi ga nedvomno lahko nemudoma repatriirale.⁷²

Natlačen je znova obširneje spregovoril o komunizmu na seji banskega sveta nekaj tednov pred napadom na Jugoslavijo, 17. februarja 1941. V ekspoziju z naslovom »Komunizem med inteligenco« je že na začetku kategorično ugotovil: »Velik del naše inteligence je danes komunističen.« Pojasnil je, da s to trditvijo ne misli samo na uradno ilegalno organizacijo komunistične stranke Jugoslavije in na njeno konkretno delovanje, temveč predvsem na pojav, »da se izven te organizacije in neodvisno od nje komunistični duh čedalje bolj širi«, še zlasti med inteligenco. Posebej je izpostavil komuniste med učitelji, inženirji, književniki, umetniki, pravniki in zdravniki ter revijalno časopisje, srednje in visoke šole in društva, ki jih snuje inteligenca za inteligenco in se v njih goji miselnost, »kot da je uvedba komunističnega gospodarstva in komunistične kulture pri nas le še vprašanje dneva«.

Ta pojav je bil zanj seveda zelo zaskrbljujoč in spraševal se je, »kje so korenine temu zlu«. Prepričan je bil, da to »zlo« ne more imeti korenin v bedi, ker bi sicer morali biti komunistično usmerjeni vsi nižji in najnižji državni in samoupravni uslužbenci, ki da so med vsemi sloji najslabše plačani in živijo v težki bedi. Dalje je menil, da vzroka tudi ni mogoče iskati v napačni poučenosti o »blagodatih« komunističnega režima, o katerih »divje« piše propagandna literatura, saj se o izobražencu ne more dvomiti, da ne bi ločil zrna od plev. Tudi v tradicionalnem slovenskem slovanoljubju ni mogoče iskati odgovora, ker je več kot očitna razlika med »staro slovansko Rusijo in internacionalnimi sovjeti«.

Natlačen je sicer dopuščal, da je komunistična združba precej heterogena, saj med ljudmi, »katerih miselnost se giblje od korenščine in ljudske fronte pa vse do pravega boljševizma, so gotovo tudi taki, ki stisko časa globoko občutijo in nemirno iščejo izhoda iz nje, pa jim je tempo socializacije družabnega reda pri nas prepočasen«. Slednji, med katerimi so lahko tudi »dobri«, pa po njegovem mnenju ne upoštevajo pomembnega dejstva, da je obstoječi družbeni red v temeljih še vedno liberalno-kapitalističen in ga ni mogoče čez noč spremeniti v socialno pravičnega, ne da bi se pri hitri spremembi napravilo več škode kot koristi. Toda »dobrega« človeka je še vedno mogoče pregovoriti na podlagi ar-

⁷¹ Ljudska pravica, februar 1941, Ogaben zločin reakcije.

⁷² Milica Kacin Wohinz: Pripombe k življenjepisju Jožeta Srebrniča. V: Jože Srebrnič : narodni heroj (1884–1944). Koper 1986, str. 40.

gumentirane razlage družbenega ustroja in silnic, ki le-tega preoblikujejo, pa čeprav počasi.⁷³

Povsem drugače je z drugo vrsto izobražencev – »propagatorjev komunistične misli«. Natlačen jih opredeli kot ljudi »materijalističnega svetovnega nazora, ki jim za prehod od liberalizma v komunizem ni bilo treba dosti spreminjati svojega gledanja na svet«, s čimer je hotel reči, da je komunizem le otrok liberalizma. Ugotavljal je, da nove svobodomiselne mladine stari liberalizem že dolgo ne zadovoljuje več, pa jim je pri iskanju novih poti svetovnonazorsko komunizem še najbližji. Govori o »habituelnih« komunistih, tj. o ljudeh, »ki dispozicijo za komunizem že nosijo v sebi; treba je bilo samo, da so se ga še našli«.

Tretja vrsta komunističnih izobražencev pa je po Natlačenovem prepričanju »računarska«, kar je poudaril že na zasedanju banskega sveta pred letom dni. To bi naj bili oportunisti, ki razmišljajo, da se je koristno pripraviti na novi red, ki bo prišel, v katerem računajo tudi na vodilna mesta. Natlačen, ki je seveda poznal notranji ustroj v komunistični partiji, jih hkrati označi za naivneže, ki mislijo, »da se pride na vrh komunističnega režima kar naravnost od tople peči«.⁷⁴

Ko si je zastavljal vprašanje, kakšna sredstva ima oblast na voljo v nastopu proti komunizmu, se Natlačen ni omejil le na frontalni napad na komunizem oziroma na njegove privrženke. Kot pomembno nalogo in s tem posredno sredstvo za omejevanje komunizma je postavil reformo družbenega reda, s katero je treba nujno pohiteti, in to predvsem »zaradi naglice, s katero se danes spreminja svet pred našimi očmi. Dogodki bi nas lahko prehiteli.«

Drugo sredstvo za omejevanje komunizma je »prava nacionalna vzgoja«, tj. vzgoja, ki človeka oblikuje po duhovni podobi naroda. Le v narodu utemeljena vzgoja zagotavlja zvestobo samemu sebi, kar je največje dostojanstvo, do katerega se more dokopati kakšen narod. Tej vzgoji pa je nasprotna vzgoja, ki išče tuje zglede in vzore, »ki se zadovolji s prvim, ki ga najde, samo da ni domač«, in človeka, oblikovanega po teh zgledih, »na prvem mestu diči nezvestoba do narodovih idealov.«

Kot tretje sredstvo v boju proti komunizmu ostane izločitev ljudi z boljševisko miselnostjo iz državnih in samoupravnih služb. »Kdor namreč sam ne pride na to, da z boljševiskim konceptom v žepu ne more služiti Jugoslaviji, pa tudi ne slovenski skupnosti, mora biti nasilno odstranjen.« Natlačen je pozival, da vsi, ki so na odločilnih mestih v državi, sledijo zgledu pokojnega ministra prosvete dr. Antona Korošca, kar zadeva odločnost v boju proti komunizmu.⁷⁵

Banovemu izvajanju je pritrnil banovinski svetnik Marko Novak iz Šoštanja, ki je sporočal, da je komunizem v njegovem okraju močno razširjen, da so komunistični agenti stalno na delu in da prihaja celo do onečaščenja božjih znamenj ob

⁷³ ARS, AS 77, t.e. 15, Zapisnik 1. seje XIII. zasedanja banskega sveta 17. 2. 1941, str. 23, Ekspozice bana Natlačena.

⁷⁴ Prav tam.

⁷⁵ Prav tam.

poteh. Po njegovem je program komunizma: »razlastitev cerkve, svoboda mladine in zaščite žene, toda na povsem drugi podlagi, kot je to izvršila katoliška cerkev«. ⁷⁶ Demeter Veble, odvetnik iz Novega mesta, pa je glede razširjenosti komunizma med inteligenco podrobneje pojasnjeval, da gre v tem primeru za inteligenco, ki je izšla iz liberalnega tabora in ne iz katoliških vrst. Za liberalno inteligenco pa je značilno, da ni imela vezi z narodom in se je navzela duha francoske revolucije. Medtem pa je katoliška inteligenca rasla in bila vzgojena z narodom in zato je zdaj ona tudi na čelu protikomunističnega in protiboljševističnega gibanja. Pozival je bana, da še nadalje podpira mladino v boju zoper »razdiralne elemente naše skupnosti«. ⁷⁷

Navedena stališča, ki so bila razgrnjena v banskem svetu malo pred napadom na Jugoslavijo, so torej dosledno zavračala komunizem kot narodu absolutno škodljivo ideologijo in potencialno nevarno, rušilno prakso. Toda tudi z nasprotni strani so takrat letele težke kritike na račun domače vladajoče elite. V zadnjih negotovih tednih, ko je vojna vse bolj neizogibno trkala na vrata Jugoslavije, je centralni komitee KPJ v razglasu sredi marca 1941 opozarjal na angleške agente, ki da si prizadevajo Jugoslavijo pritegniti v vojno, in na »kapitulantsko in izdajalsko« domačo vladajočo »kliko« s Cvetković-Maček-Kulovčevo vlado na čelu, ki se tajno pogaja z nemškimi imperialisti in prodaja neodvisnost narodov Jugoslavije. Odgovornost, da se je država znašla na robu propada, so komunisti pripisovali »protiljudskemu«, »reakcionarnemu« Cvetković-Maček-Kulovčevemu režimu, njegovi politiki »mešetarjenja z imperialističnimi osvajalci, politiki dvoličništva napram Sovjetski zvezi«. ⁷⁸ Še tri dni pred napadom na Jugoslavijo so npr. slovenski komunisti poudarjali, da je pod pritiskom srbskih množic sicer bil strmoglavljen Cvetković-Maček-Kulovčev režim, toda na najvišjih upravnih mestih Slovenije in Hrvaške so še vedno »kapitulanti in izdajalci«, ki nadaljujejo in skušajo dokončati delo Cvetković-Maček-Kulovčevega režima. Označeni so bili za »protiljudsko tolpo narodnih izdajalcev, ki gori v svojem sovraštvu proti Sovjetski zvezi in proti vsemu, kar je resnično ljudskega, narodnega, [ki] hoče v tem sovraštvu prodati slovenski in hrvatski narod nemškemu imperializmu«. Tudi ob tej priložnosti so spomnili na leto 1914 in na Natlačena, ko naj bi ta vzklikal: ‚Srbe na vrbe!‘, hujskal po Ljubljani in bratomorno vojno in ki je še na predvečer padca Cvetković-Mačkove vlade s policijskim nasiljem dušil demonstracije, pa je Natlačen po vsem tem še vedno ban na Slovenskem in na lastno pest nadaljuje notranjo politiko prejšnjega režima med drugim z novimi aretacijami komunistov. Komunisti, ki so se v teh trenutkih obračali na najširše plasti prebivalstva (tj. na delavce, kmete, meščane, vojake, podoficirje, oficirje, Slovence in Slovenke), so poudarjali, da slovenskemu narodu ne preti le zunanja nevarnost, ampak tudi njihovi notranji sovražniki. »Ti notranji sovražniki pa nismo komunisti, ki smo

⁷⁶ Prav tam.

⁷⁷ ARS, AS 77, t.e. 15, Zapisnik 3. seje XIII. zasedanja banskega sveta 19. 2. 1941, str. 12.

⁷⁸ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 1. Ljubljana 1962, dok. 1, str. 7–11.

se vedno odločno borili za svobodo in neodvisnost svojega naroda, marveč so tisti, ki slovenski narod že desetletja izkoriščajo in prodajajo vsakomur, ki jim je za to ceno pripravljen zagotoviti nadaljnje izkoriščanje slovenskega ljudstva.« Poudarjali so, da brez sodelovanja komunistov in brez ukinitve terorja nad komunisti ni mogoča uspešna obramba slovenskega in vseh narodov Jugoslavije. V življenjskem interesu slovenskega naroda, v interesu ohranitve miru, v interesu enotnosti in sloge vseh narodov Jugoslavije, v interesu obrambne moči, ki naj zagotovi svobodo in neodvisnost slovenskega naroda in vseh narodov Jugoslavije, pa je »zapreti in postaviti pred sodišče agente pete kolone, protiljudske elemente Natlačenovega kova (Kulovca Kreka Adlešiča itd.), ki so s svojimi protiljudskimi ukrepi in nasiljem slabili, in še slabe odporno moč naroda in države, kakor tudi vse rablje, ki so po policijskih glavnjačah mrcvarili politične aretirance, očistiti ves državni in vojni aparat kapitulantskih elementov in tujih plačancev ...«.⁷⁹

Tako je tudi v usodnih trenutkih prišlo do izraza nepomirljivo nasprotje med režimom, ki ga je v okviru JRZ posebljala nekdanja SLS, in komunistično stran-ko. To nasprotje, ki se je vzdrževalo celotno obdobje med obema svetovnima vojnama, je nato pomembno vplivalo na zgodovinski razvoj po okupaciji Slovenije. Neposredno po okupaciji je KPS s svojih bojnih okopov konec aprila 1941 le še ugotovila, da se je zgodilo to, pred čemer so komunisti že dolgo svarili: »Na našo zemljo je stopila tujčeva imperialistična peta, ki so ji utrli pot protiljudski režimi s svojo protiljudsko in hkrati protinacionalno politiko.«⁸⁰

⁷⁹ Prav tam, dok. 4, str. 17–19.

⁸⁰ Prav tam, dok. 6, str. 23–29.

Pobijanje komunizma

V začetku leta 1939 se je opazilo popuščanje komunistične akcije, kar je v zvezi z neuspehom komunizma v Španiji. Zlasti s priključitvijo Avstrije Nemčiji in z ustanovitvijo češkomoravskega protektorata so se zelo poslabšale zveze tukajšnjih komunistov z inozemskimi. V drugi polovici lanskega leta pa se je komunistična akcija okrepila. Značilno je, da se komunisti ne skrivajo več v tajnih društvih in tajnem tisku, temveč nastopajo v formalnem oziru na povsem zakonit način. Je to metoda, ki da misliti. Vsekakor je to znak, da bo treba ostrejšo borbo proti komunizmu. Naša javnost se te dolžnosti premalo zaveda. »Slovenec«, »Slovenski dom«, »Domoljub« in »Straža v viharju« so listi, ki imajo pobijanje komunistične propagande na programu, iz njihovega kroga izhajajo tudi brošure zoper komunizem in nedavno je izšla knjiga, v kateri se na poljuden način prikazuje človek in družina pod komunizmom in se odkrivajo njegovi pravi cilji. Del tiska pa molči, kot da se ga ta akcija, ki upropašča državo in narod, ne tiče. Velik del naše inteligence, zlasti mlajše, je v tem oziru pasiven. To nenatleno oportunistično stališče, ki računa »za vse primere«, je ono, kar naši borbi proti komunizmu jemlje učarnost in učinkovitost. Pomislite samo, da ljudje s tako miselnostjo vzgajajo mladino, vodijo tečaje, načeljujejo društvom, posegajo v javno življenje z besedo in tiskom: kakšni morajo biti sadovi takega dela?

To so tkzv. filokomunisti, ki okužujejo zdravo okolico, kjerkoli se pojavijo. So družbe, ki takih ljudi ne trpe med seboj, so društva, ki so svoje vrste neizprosno prečistijo. Vendar so to šele začetki in sicer šibki začetki. Morda se je doslej akademski mladini še najbolj posrečilo, da vsaj v svojem krogu osvetli gibanja in obsodi, kar je obsojbe vredno. Drugod pa nas čaka še mnogo dela.

Ne pozabimo, da država pri najboljši volji ne more drugega kot postopati po zakonu, toda z zakonom se taka bolezen ne zdravi.

Ni čuda, če se je komunistično gibanje, primerno idealizirano, razpaslo celo med srednješolsko mladino. Imamo o tem dokaze, ki jih je dala preiskava v večjem številu naših srednješolskih mest. Pri tem je dvoje značilnosti: prva je, da so bile pri preiskavah takih srednješolcev, kjer so bile zaradi komunizma, bile najdene zaloge tudi vsega ostalega opozicijskega ilegalnega tiska, druga pa je, da te dijake najdemo vsako leto na drugi srednji šoli. Če poizvedujemo vzrok te selitve, izvemo, da so bili na prejšnjem zavodu izključeni zaradi komunistične usmerjenosti.

Srednja šola je danes še vzgojna šola, tudi po zakonu, ne samo po naši tradiciji in hotenju. Dolžnost srednješolskega učnega osebja ni samo napolniti z učenostjo, njegova dolžnost je tudi, da dijaka vodijo skozi življenje in ga pripravi nanj za čas, ko vodnika več ni. Majhno je število profesorjev, ki se zanimajo za dijake, kaj delajo v njih izvenšolskem času, toda njihovo število je tako majhno, da izginjajo v množici onih, ki se jih dijak tiče samo kot objekt učenjarskega brusa.

Zato pozivlja g. ban vse sloje naroda: Pazite, kaj se godi v družini, v javnosti, v šoli in uradih, v industrijskih delavnicah in podzemeljskih rovih, da vas nekoč ne preseneči svet, ki mu bo krščanstvo le še tarča za pijane dovipe, ruševine večstoletne narodne kulture pa temelj, na katerega bo postavil svoje brezdušno materialistično carstvo. Banov klic velja posebej še poklicnim vzgojiteljem mladine, to je vsemu našemu učiteljstvu. Najdragocenejše, kar imamo, je izročeno njih skrbli. Čez 10 let bo slovenski svet tak, kakršnega vi polagate v mlade duše. Gorje vam, če se izkaže, da njiivo niste pili ali da ste celo sejali ljuliko!

Poročilo iz zasedanja banskega sveta Dravske banovine, leta 1940
(Slovenec, 13. 2. 1940)